

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2019 – Volume 28, Issue 6, pp. 56–69
<http://doi.org/10.18352/jsi.593>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Rotterdam University of Applied Sciences
Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

& *het parrèsiaïstisch ethos*'. Dit artikel is een specifieke
uitwerking van wat hij in zijn proefschrift aan de orde stelt.
Voor sociaal werkers verzorgt hij aan de Academy van
hogeschool Inholland een post-hbo training over: *Ethiek in
het sociaal werk*.

Correspondence to: Fons Klaase

E-mail: fonsk2@hotmail.com

Fons Klaase is filosoof en werkte jarenlang als docent in
het hbo-Social Work. In september 2017 verscheen zijn
proefschrift *'Professionele moed in het sociaal werk.
Over sociale rechtvaardigheid, agogisch vakmanschap*

Category: Practice

SOCIAAL WERK EN HET STREVEN NAAR EEN MEER RECHTVAARDIGE SAMENLEVING

FONS KLAASE

SAMENVATTING

Sociaal werk en het streven naar een meer rechtvaardige samenleving

Dit artikel is gebaseerd op sociaal-filosofisch onderzoek naar goed sociaal werk in het licht van sociale rechtvaardigheid (Klaase, 2017a). In deze tijd van grote veranderingen voor het sociaal werk wordt sociale rechtvaardigheid (weer) steeds vaker genoemd als een belangrijke waarde binnen het sociaal werk.¹ Denk hierbij aan het signaleren en aan de kaak stellen van allerlei knelpunten, misstanden, onrechtvaardigheden waar cliënten (veel) last van hebben. Goed sociaal werk houdt dan ook rekening met de persoonlijke kwetsbaarheid van mensen met weinig hulpbronnen, maar heeft ook oog voor de mogelijkheid dat het niet alleen aan hen als individu ligt, maar ook aan sociale uitsluiting, aan het onrecht dat hen is of wordt aangedaan, aan de beperkte hoeveelheid kansen die ze – vaak in schril contrast met de ideologie van de gelijke kansen – feitelijk in hun leven hebben en hebben gehad.

Sociaal werkers zouden deze waarde echter ook kunnen verbinden met hun eigen 'morele micro-praktijken', met de manier waarop zij hun cliënten ondersteunen en begeleiden (Nap, 2012). Dan gaat het er niet om sociaal onrecht aan de *kaak* te stellen, maar om oog te hebben voor *mogelijk* sociaal onrecht als – onbedoeld en ongewild – gevolg van het eigen agogisch handelen, met name door het vaak vanzelfsprekende gebruik van wetenschappelijke categorisering. Denk aan psychiatrische categorisering als autisme of ADHD, maar ook aan termen als kwetsbaar, beperkt zelfredzaam, weerstand, vermijdingsgedrag, een gebrek aan zelfinzicht of ziekte-inzicht, een gebrekkige impulsregulatie, zorgmijder. In dit artikel laat ik, aan de hand van het begrip 'gebrekkige impulsregulatie', zien hoe sociaal werkers in hun eigen manier van werken met cliënten sociale rechtvaardigheid zouden kunnen bevorderen en zo op indirecte wijze bij zouden kunnen dragen aan een meer rechtvaardige samenleving.

Trefwoorden

Sociaal werk, sociale rechtvaardigheid, wetenschappelijke categorisering, gebrekkige impulsregulatie, individualiseren van cliëntenproblematiek, strijd om het discours

SUMMARY

Social work and the striving for a more just society

This article is based on social-philosophical research about good social work in the light of social justice (Klaase, 2017a). In this time of major changes for social work, social justice is (again) increasingly mentioned as an important value within social work. Consider, for example, noticing and exposing all kinds of bottlenecks, abuses, and injustices that clients suffer from. Therefore, good social work takes into account the personal vulnerability of people with few resources. However, social work also needs to focus on the possibility that their problems don't only depend on them as an individual, but also on social exclusion on the injustice they have endured or still endure. Social workers also need an eye on the limited amount of opportunities they actually get or have got in their life, in spite of the ideology of equal opportunities for everybody.

However, social workers could also link this value with their own "moral micro-practices", with the way in which they support and guide their clients (Nap, 2012). From that point of view it is not about *exposing* social injustice, but about having an eye for *possible* social injustice as an – unintentional and unwanted – consequence of one's own agogic actions; injustice that can arise

in particular through the often self-evident use of scientific categorizations. Think of psychiatric categorizations such as autism or ADHD, but also terms such as vulnerable, limited self-sufficiency, resistance, avoidance behavior, lack of self-awareness or disease-awareness, lack of impulse regulation. In this article I demonstrate, on the basis of the concept 'lack of impulse regulation', how social workers could promote social justice by means of their own way of working with clients and so, in an indirect way, contribute to a more just society.

Keywords

Social work, social justice, scientific categorizations, inadequate impulse regulation, individualizing client problems, struggle for the discourse

EEN KORT LONTJE EN GEBREKKIGE IMPULSREGULATIE

Scène 1 Er staat een lange wachtrij voor het museum. Vanwege een tijdelijk verhoogde terreurdreiging lopen er politieagenten rond die hier en daar mensen uit de rij selecteren om nader gecontroleerd te worden. Een van de 'uitverkorenen' gaat vreselijk tekeer: "Ik ben godverdomme altijd de klootzak!" De politieagent reageert nuchter: "Nou meneer, u heeft wel een kort lontje! Wij doen hier gewoon ons werk."

In de volgende scène heeft de enigszins verwijtende, moraliserende toon van deze politieagent plaatsgemaakt voor de humane, respectvolle, inlevende benadering van een sociaal werker.

Scène 2 Mo, sociaal werker en 47 jaar, is begeleider van Ari, een jongeman van 23 jaar. Tijdens een teamoverleg met collega's vertelt hij dat zijn cliënt nogal opvliegend van aard is en dat hij zichzelf hierdoor regelmatig in de moeilijkheden brengt. Hij vindt dat heel naar en triest voor hem. "Soms reageert hij zo heftig dat het wel lijkt alsof de hele wereld tegen hem samenspanst!" Hij legt zijn collega's voor of er bij Ari mogelijk sprake is van een 'gebreekte impulsregulatie' en of hij niet getraind zou moeten worden in het beter leren beheersen van zijn vaak heftige emoties. Misschien is het verstandig om hem in ieder geval te laten testen door de orthopedagoog die ze in huis hebben, zo zegt hij.

Sommige mensen werken zich voortdurend in de nesten, mede doordat zij niet geleerd hebben zichzelf voldoende te beheersen. De wetenschappelijke term voor dit onvermogen is: 'gebreekte impulsregulatie'. Als het specifiek om woede en agressie gaat, wordt in de volksmond ook wel

gesproken over mensen met 'een kort lontje'. Als iemand in zo'n geval leert om zichzelf beter te beheersen, kan dat een zegen zijn zowel voor de persoon zelf als voor zijn omgeving. Toch kan deze benadering iemand ook onrecht aandoen. Hoe zit dat?

HET INDIVIDUALISEREN VAN CLIËNTENPROBLEMATIEK

Het sociaal werk komt op voor mensen die vaak de grootste moeite hebben om zich staande te houden in het leven en adequaat te functioneren in een samenleving die erg complex is en veel van mensen vraagt. Het richt zich met name op het sociaal functioneren van mensen (Van Ewijk, 2010). De Beroepscode² geeft aan dat sociaal werkers 'het tot zijn recht komen van de cliënt in wisselwerking met zijn omgeving' zo goed mogelijk proberen te bevorderen. Cliëntenproblematiek binnen het sociaal werk is dan ook geen individuele problematiek in strikte zin, ook al zou vooral de cliënt zelf er veel last van hebben! Deze problematiek bevindt zich op het *snijvlak* van individu en sociale context. Deze sociale context kan op verschillende niveaus een rol spelen: gezin, familie, vriendenkring, werk, gezondheidszorg, welzijnszorg, school, buurt, wijk, gemeente, samenleving. Cliëntenproblematiek is dus allereerst *sociale* problematiek. Echter, door het vaak vanzelfsprekende gebruik van een term als 'gebrekkige impulsregulatie' wordt bepaalde cliëntenproblematiek bij voorbaat 'geframed' als *individuele* problematiek, d.i. losgemaakt van de sociale context en herleid tot een bepaald individueel tekort van de cliënt. De vraag is nu: in hoeverre wordt een cliënt daarmee recht gedaan dan wel onrecht aangedaan? Wat betekent dit voor andere betrokkenen en voor de samenleving?

INDIVIDU EN SAMENLEVING: OVER SOCIAAL ADEQUAAT FUNCTIONEREN EN ZICH (LATEN) INVOEGEN

Om te kunnen samenleven met elkaar is het van belang dat kinderen aan het begin van hun leven getraind worden in impulsregulatie, dat zij leren zich voldoende te beheersen en niet elke impuls die in hen bovenkomt, (onmiddellijk) te volgen. Dit is een belangrijk onderdeel van hun socialisatie, d.w.z. van de manier waarop zij tegelijkertijd leren sociaal adequaat te functioneren én zich in (laten) voegen in de samenleving. Mocht dit niet (goed) gelukt zijn, dan vormt iemand voor anderen, voor de samenleving én voor zichzelf een permanent risico. Daarom kan het voor een cliënt van groot belang zijn om alsnog daarin ge(re)socialiseerd te worden. Naarmate dit beter lukt en hij zich beter laat invoegen, werkt hij ook mee aan het stabiliseren van de bestaande maatschappelijke orde. Een agogische benadering van de cliënt kan hierbij een cruciale rol spelen.

DE AMBIVALENTIE VAN HET AGOGISCH VAKMANSCHAP: INDIVIDUEEL HELPEN ÉN INVOEGEN/DISCIPLINEREN

Sociaal werkers zijn agogisch geschoolde professionals. De term 'agogisch vakmanschap' gebruik ik hier als een combinatie van houdingsaspecten als begripvol, zorgzaam, empathisch, meelevend, respectvol en vaardigheden als het vertrouwen winnen van de cliënt, aansluiten bij en afstemmen op de cliënt (Klaase, 2017a). Dit vakmanschap stelt hen in staat om zonder zichtbaar machtsgebruik deuren open te krijgen die voor andere professionals vaak gesloten blijven, om het leven van mensen nader te verkennen, om hen tot spreken te brengen, ook over gevoelige zaken. In hun agogische manier van werken laten sociaal werkers daarbij vaak de aandacht verschuiven van buiten naar binnen, van vragen over iemands feitelijke situatie naar vragen als "Wat doet dit met jou?" of "Hoe zou je kunnen leren hiermee om te gaan?" Zo zou de begeleider van Ari kunnen proberen diens aandacht te verschuiven van de buitenwereld waar hij zo boos op is, naar zijn eigen binnenwereld en hem kunnen uitnodigen deze te betreden. Hij zou hem bijvoorbeeld kunnen vragen te onderzoeken waar zijn woede vandaan komt. Hij zou hem ook bewust kunnen proberen te maken van de nadelige gevolgen die zijn woede-uitbarstingen voor hem zelf hebben.

Dit vakmanschap beschouw ik als een essentieel, maar ambivalent onderdeel van het beroep. Het kan immers heel helpend zijn, maar het kan ook iets wegmaken. In concrete gevallen zou zichtbaar kunnen worden hoe de op de buitenwereld gerichte taal van de cliënt waarin een klacht, kritiek, verzet, woede of verontwaardiging centraal staat, agogisch omgevormd wordt tot de meer op de eigen binnenwereld gerichte taal van angst, weerstand, onzekerheid of persoonlijke krenking. Zo zou zichtbaar kunnen worden hoe *sociale* problematiek waarin mensen met elkaar verwickeld zijn, agogisch omgevormd wordt tot een *individueel* zelfverbeteringsprogramma.

Een training in impulsregulatie zou een cliënt als Ari misschien helpen om niet voortdurend in de moeilijkheden te komen en adequater te functioneren in de huidige samenleving. Maar juist door dat adequatere functioneren laat hij zich tegelijkertijd invoegen in een maatschappelijke orde die hij mogelijk niet of slechts ten dele als de zijne ervaart. Deze orde biedt weliswaar kansen aan jongeren, maar daarbinnen is ook sprake van kansenongelijkheid, discriminatie en sociale uitsluiting, van een ongelijke verdeling van en toegang tot maatschappelijke hulpbronnen als onderwijs/scholing, werk, inkomen, huisvesting, gezondheidszorg, welzijnzorg.

WOEDE, PERSOONLIJKE KRENKING EN SOCIAAL ONRECHT

Woede komt vaak voort uit egoïstische motieven, uit een gefrustreerd of gekrenkt ego. Iemand wordt gefrustreerd in zijn eigen verlangen of wordt persoonlijk gekrenkt. Woede kan echter ook moreel geladen zijn en daarmee het eigen ego overstijgen. Het is dan ook van groot belang om een onderscheid te maken tussen: 1. woede, *doordat* iemands ego gefrustreerd of gekrenkt wordt, 2. woede, *omdat* iemand iets als onrechtvaardig, oneerlijk, mensonwaardig, respectloos beschouwt. En in het laatste geval kan juist de heftigheid van de woede soms een heel gepaste en adequate uitdrukking zijn van de heftigheid van het onrecht dat de persoon zelf of iemand anders is of wordt aangedaan. Misschien is dat wel het geval bij die meneer uit die lange wachtrij voor het museum (scène 1).

Dikwijls worden het rationele en het emotionele in de mens tegenover elkaar gesteld, als zou onze emotionele kant een gevaar vormen voor onze rationele kant en andersom. Vruchtbaarder is het m.i. om te zeggen dat beide kanten elkaar ook kunnen versterken, dat juist een sterk emotionele reactie heel redelijk kan zijn en dat een rationele benadering iemands morele verontwaardiging juist sterker kan maken. Overigens kunnen die egoïstische en morele motieven met elkaar samenhangen, zijn zij niet altijd van elkaar te *scheiden* en lopen zij in de praktijk vaak op een moeilijk te ontwarren manier door elkaar heen. Zowel voor Ari zelf als zijn begeleider is het echter van belang om deze verschillende bronnen van kwaadheid in ieder geval helder van elkaar te *onderscheiden*.

Misschien is Ari wel zeer gevoelig voor sociaal onrecht en gaat het bij hem om een door eigen negatieve ervaringen verhoogde gevoeligheid voor allerlei vormen van onrecht, sociaal onrecht waar hij zelf in zijn leven ook regelmatig tegenaan loopt. De vraag is dan wel in hoeverre zijn woede in concrete gevallen altijd terecht is. In hoeverre is er in een bepaald concreet geval werkelijk sprake van onrecht, uitsluiting, discriminatie? Mensen kunnen zich niet alleen in hun uitspraken, maar ook in hun emoties vergissen. Daarnaast is het de vraag in hoeverre iemand in staat is de bronnen van zijn onvrede en verontwaardiging in en buiten zichzelf helder waar te nemen en daar vervolgens ook op heldere wijze in taal uiting aan te geven. Sociaal werkers hebben vaak te maken met mensen die niet alleen veel ellende en onrecht hebben meegemaakt en mogelijk nog meemaken, maar die hier zelf onvoldoende inzicht in hebben en ook niet goed in staat zijn om zich hierover keurig, helder, beschaafd, beheerst en in taal uit te drukken. Juist deze dubbele onmacht zou iemands woede in concrete gevallen zodanig kunnen vergroten dat hij wegloopt, gaat schreeuwen, een deur intrapt of iemand een knal voor zijn kop verkoopt.

DE STRIJD OM HET DISCOURS

Goed sociaal werk houdt er dus rekening mee dat woede-uitbarstingen bij cliënten niet altijd (alleen maar) voortkomen uit persoonlijke krenking of frustratie in combinatie met het gebrekkige vermogen zichzelf in de hand te houden, maar dat deze uitbarstingen (ook) morele gronden kunnen hebben die de cliënt zelf vaak niet volledig helder en gearticuleerd voor ogen staan. Mocht dit niet voldoende gebeuren, dan zou het volgende zeer schetsmatig aangeduide gesprekje tussen Ari en zijn begeleider kunnen plaatsvinden. Na de zoveelste woede-uitbarsting van hem wil zijn begeleider hem daarmee confronteren.

Mo: "Ook nu merk ik weer dat jij heel veel moeite hebt om jezelf een beetje in de hand te houden. Daar ondervinden anderen én jijzelf ontzettend veel hinder van! Het zou voor jou heel goed zijn om wat te doen aan je zelfbeheersing."

Ari: "Nee! Dat is onzin!"

Begeleider: "Wil je soms zeggen dat je daar geen moeite mee hebt?"

Ari: ..... (loopt in machteloze woede stampvoetend weg)

Ari loopt nu het risico dat zijn begeleider en anderen zijn weglopen zien als een vorm van 'vermijdingsgedrag', omdat hij de confrontatie met zijn begeleider én met de waarheid over zichzelf niet aan zou willen of durven gaan. Je zou echter ook kunnen zeggen dat zijn begeleider – weliswaar met de beste bedoelingen – op dit moment macht op hem uitoefent door de term 'zelfbeheersing' te gebruiken en daarmee het gesprek te 'framen'. Misschien is het Ari zelf om iets anders te doen, maar heeft hij daar (op dat moment) de woorden niet voor en loopt hij daarom in machteloze woede weg. Mocht dit het geval zijn, dan gaat het hier niet om een *meningsverschil* of een verschil in inzicht over de vraag hoe het gesteld is met zijn zelfbeheersing, maar om een *machtsstrijd*, een strijd om het discours, om het spreekgestoelte. Zo'n strijd noemt Kunneman (1996, p. 178) een 'stoelendans-met-maar-één-stoel'. De vraag is dan wie op een bepaald moment over voldoende macht beschikt om deze ene stoel te bezetten, om het gesprek te 'framen'. Het gaat hier dus om een taalstrijd. Sociaal werkers zijn in het algemeen heel taalvaardig, terwijl cliënten zich – zoals gezegd – juist vaak niet zo goed verbaal kunnen uitdrukken. Zo dreigt er een situatie te ontstaan waarin beiden zich niet bewust zijn van deze taalstrijd en de sociaal werker deze strijd wint zónder dit te beseffen en mét de beste bedoelingen om de ander te helpen.

IEMAND RECHT DOEN OF ONRECHT AANDOEN? MEERDUIDIG KIJKEN NAAR CLIËNTSITUATIES

De vraag is nu wat het in het geval van Ari concreet zou kunnen betekenen om de cliënt 'tot zijn recht te laten komen in wisselwerking met zijn omgeving' (Beroepscode artikel 1). Ik pleit ervoor om in dit soort cliëntsituaties als sociaal werker altijd meerduidig te kijken en zich af te vragen: in hoeverre wordt iemand recht gedaan dan wel onrecht aangedaan door diens soms heftige reacties min of meer los te koppelen van de sociale context en vooral te duiden als diens onvermogen om zich voldoende te beheersen en mede daardoor voldoende adequaat te functioneren in de samenleving? In hoeverre wordt iemand juist recht gedaan door diens reacties (ook) te zien als een mogelijke 'schreeuw om erkenning' van het sociale onrecht dat hem en anderen werd en wordt aangedaan (Kaulingfreks, 2017)?

Meerduidig kijken betekent kijken, niet in termen van of – of, maar van en – en. Centraal hierbij staat de normatieve spanning tussen het tegelijkertijd helpen én invoegen van de cliënt, helpen zichzelf beter te beheersen én invoegen in een maatschappelijke orde met zijn ongelijke machtsverhoudingen waar hij mogelijk zelf de dupe van is. Goed sociaal werk betekent die normatieve spanning onder ogen zien en elke keer *contextueel* (vgl. Van Ewijk, 2018) proberen te bepalen hoe een cliënt binnen die spanning zoveel mogelijk tot zijn recht kan komen. In het geval van Ari en zijn 'gebrekkige impulsregulatie' spelen in ieder geval de volgende thema's hierbij een rol.

Persoonlijke kwetsbaarheid én sociaal onrecht

Bij goed sociaal werk gaat het er niet alleen om zoveel mogelijk recht te doen aan iemands persoonlijke onvermogen, persoonlijke kwetsbaarheid. Zou het goed werk zijn om deze cliënt bijvoorbeeld niet te bevestigen in een individualiserend zelfbeeld waarin hij vooral of alleen zichzelf ziet als de oorzaak van de problemen waar hij vaak in terecht komt, maar hem een zelfbeeld aan te reiken waarin juist ook plaats is voor onrecht, uitsluiting en discriminatie waar hij mee geconfronteerd wordt en werd? Alleen al een dergelijke erkenning kan voor mensen van levensbelang zijn. In die zin zou iemand ook terecht 'slachtoffer' genoemd kunnen worden. Zo zou de term 'slachtoffer', die in agogische zin vaak een negatieve en afwijzende betekenis heeft, weer enigszins in ere hersteld kunnen worden in zijn positieve en erkennende betekenis. Bij een methodische benadering als 'Bindkracht in armoede' (in lijn met empowerment) speelt een dergelijke erkenning een essentiële rol in de hulpverlening (Driessens and Van Regenmortel, 2006). Daarnaast echter zou het ook van belang kunnen zijn om aandacht te besteden aan individuele/

persoonlijke mogelijkheden om hierin verder te komen en daarmee een negatieve 'slachtofferrol' te voorkomen of te verminderen.

Dit vereist wel dat Ari, de sociale context waarin hij zit en zijn heftige uitvallen goed onderzocht worden. Wordt die heftigheid wellicht al bij voorbaat (vooral) gezien als een individueel tekort? Is misschien niet te snel de conclusie getrokken dat zijn uitvallen onredelijke, disproportionele en inadequate reacties zijn? Wordt er voldoende aandacht besteed aan en onderzoek gedaan naar datgene waar zijn heftige uitvallen zich zoal op richten? Is hem daar zorgvuldig naar gevraagd? Of is aan die kant – misschien mede door de heftigheid van zijn uitvallen – niet zoveel aandacht besteed en is zijn begeleider zich vooral gaan concentreren op dat vermeende tekort? Anders gezegd: is er op basis van een (te) psychologiserende benadering niet te weinig aandacht besteed aan de vraag in hoeverre die uitvallen (deels) terecht waren?

Bovenstaande raakt het meer algemene thema van kwetsbaarheid. Andries Baart wijst erop dat mensen niet alleen kwetsbaar *zijn*, maar ook kwetsbaar gemaakt en gekwetst worden door maatschappelijke onverschilligheid en 'politiek beleid dat mensen vogelvrij, verklaart, marginaliseert en rechteloos maakt' (Baart and Carbo, 2013, p. 40). Veelal gaat in het sociaal werk de aandacht uit naar de persoonlijke kwetsbaarheid van mensen, naar hun kwetsbaar-zijn in de zin van een tekort. Door dit dominante kwetsbaarheidsdiscours gaan mensen zich ook vaak zelf zien en ervaren als 'kwetsbare burger'. Het is denkbaar dat Ari, misschien zonder dat zelf helemaal te beseffen, zich middels zijn heftige gedrag verzet tegen dit 'humane' discours rondom kwetsbaarheid en zichzelf weigert te zien als 'kwetsbaar'. Als je daarnaast vooral vanuit het psychologische begrip 'impulsregulatie' naar hem kijkt, dan benader je hem primair als een *object* met bepaalde eigenschappen, als iemand met een bepaald tekort, en niet als een *subject*, als iemand die op een bepaalde wijze betekenis geeft aan de wereld waarin hij leeft. Meerduidig kijken betekent niet alleen dat sociaal werkers zich bewust zijn van deze psychologiserende benadering, maar ook dat het van groot belang is om Ari te zien als iemand die bepaalde verhalen over zichzelf en de wereld met zich meedraagt, voor wie de wereld op een bepaalde betekenisvolle manier verschijnt, een wereld waarin termen als onrecht, uitsluiting en discriminatie mogelijk een veel grotere rol spelen dan in die van bijvoorbeeld mijzelf. Dit brengt me bij een tweede thema.

De cliënt als informatieverstrekker én als gesprekspartner

In hoeverre en op welke manier wordt Ari betrokken bij het onderzoek naar zijn heftige uitvallen? Er is misschien al een dossier over hem aangelegd. Daarnaast wordt hij (participerend)

geobserveerd en wordt er met hem gesproken. Is dat alleen om nog meer informatie over hem te krijgen? Wie mogen er meepraten én meebeslissen over de kwestie van die impulsregulatie bij Ari? Wie worden op dit punt toegelaten tot 'het domein van de redelijkheid', zoals ik het zelf noem? Wie worden hiervan uitgesloten? Welke stemmen geven de doorslag? In hoeverre is degene over wie gesproken wordt, degene die uiteindelijk beslist of in ieder geval meebeslist over deze kwestie? Scherp gesteld: wie bepaalt de waarheid over Ari? Is hij dat zelf of zijn dat de deskundigen waaronder de orthopedagoog, zijn eigen begeleider en diens collega's?

De oorspronkelijke vraag was een *cognitieve* vraag: 'In welke mate is er bij Ari sprake van gebrekkige impulsregulatie?' Deze vraag is werkende weg hierboven veranderd in de *normatieve* vraag die daaraan voorafgaat: 'In hoeverre wordt Ari voldoende recht gedaan door de categorisering 'gebrekkige impulsregulatie' op hem toe te passen?' De vraag is nu waarom bijvoorbeeld de orthopedagoog als *cognitieve* expert op dit punt meer recht van spreken zou hebben dan Ari zelf? Wat is hier precies de rol van de wetenschappelijke expert? Ook binnen het sociaal werk wordt een expert vaak gezien als iemand die op een speciale/specialistische manier toegang heeft tot de waarheid over iemand. Op grond daarvan krijgt zo iemand vaak op vanzelfsprekende wijze de ruimte om zijn zegje te doen. Is er ook voldoende ruimte voor Ari om zijn zegje te doen? Is er voldoende ruimte voor zijn betekenisgeving en zijn verhalen? Is er voldoende ruimte voor deze meer narratieve benadering? Omdat veel cliënten niet zo taalvaardig zijn en die andere gesprekspartners juist wel, valt er ook te denken aan andere vormen van overleg dan met elkaar aan een tafel zitten en iedereen op zijn beurt het woord geven.

Juist op basis van meerduidig kijken kan in ieder geval nooit op vanzelfsprekende wijze de ene of de andere stem de doorslag geven, de deskundig geïnformeerde stem van de expert respectievelijk de ware, authentieke stem van de cliënt. Het eerste zou gebaseerd zijn op *eenduidige* wetenschappelijke waarheid over iemand, het tweede op een beeld van de cliënt die onder bepaalde gunstige voorwaarden voor zichzelf transparant zou zijn en een *eenduidig*, authentiek en waar beeld van zichzelf zou kunnen laten zien. Dit laatste gaat in ieder geval voorbij aan het idee van het sociaal geconstrueerde zelf: een zelf dat mede op basis van de interactie met anderen geconstrueerd wordt (Hacking, 1999; Verhaeghe, 2012).

WAT IS HET DOEL VAN DEZE BENADERING?

Door meerduidig te kijken naar de eigen praktijk ontwikkelen sociaal werkers een taal om de problematiek van cliënten te beschrijven die rijker is dan de taal waarin op vanzelfsprekende wijze

SOCIAAL WERK EN HET STREVEN NAAR EEN MEER RECHTVAARDIGE SAMENLEVING

'de individuele kwetsbaarheid' van cliënten centraal staat. Zo komt er ruimte vrij voor alternatieve perspectieven en dienen zich als vanzelf ook alternatieve handelingsmogelijkheden aan. Zo kan er ook meer ruimte ontstaan voor het afwijkende, het ongewone, het aparte, meer ruimte voor 'de vreemde ander', voor het anders-zijn van de ander (vgl. Baart and Carbo, 2013; Kal, 2010). En als wetenschappelijke expertise niet de vanzelfsprekende sluitsteen is in redeneringen over wat het goede leven inhoudt, wat een goede, gezonde, geslaagde ontwikkeling is en wat goed, gezond, geslaagd, verstandig, verantwoord, redelijk denken en handelen is, dan ontstaat er niet alleen ruimte voor alternatieve vormen van zich ontwikkelen, denken en handelen, maar ook voor alternatieve vormen van beraad en overleg, voor andere gesprekspartners dan (alleen maar) de hierbij betrokken professionals.

Zo komt er ruimte vrij voor andersoortige stemmen, voor stemmen die zich niet altijd keurig, helder, adequaat, beschaafd, beheerst, op rustige toon en in taal weten uit te drukken, stemmen die zich misschien wel makkelijk laten horen, maar zich niet altijd makkelijk laten verstaan. Misschien hoort daar de heftige, opgewonden stem van Ari ook bij en gaat het bij hem om een nog-niet-gearticuleerde 'schreeuw om erkenning' en is zijn heftige verzet zelfs zinvol te duiden als een politiek statement (Kaulingfreks, 2017). Zo zou zijn begeleider hem kunnen helpen in het vinden van woorden. Op deze heel concrete manier zou het sociaal werk als maatschappelijke institutie zelf rechtvaardig handelen en daarmee ook sociale rechtvaardigheid in een bredere context bevorderen. Dit brengt mij tot slot bij de vraag wat de relatie is tussen het bevorderen van rechtvaardigheid in de eigen 'morele micro-praktijken' (Nap, 2012) van sociaal werkers en de rechtvaardigheidskwestie op macroniveau. Hiervoor maak ik gebruik van de disciplinerings-theorie van de Franse filosoof Michel Foucault (1926–1984).

SOCIALE RECHTVAARDIGHEID OP MICRO- EN MACRO-NIVEAU

In 1975 publiceerde Michel Foucault (1991) zijn theorie over disciplineren en waarheidsmacht. Hierin maakt hij onderscheid tussen twee vormen van macht: repressieve en disciplinaire macht. Deze twee machtsvormen zorgen, zo zegt hij, voor het stabiliseren van de bestaande maatschappelijke orde. Repressieve macht is gericht op het onderdrukken en in toom houden van mensen door (de dreiging van) geweld en disciplinaire macht op het disciplineren van mensen. Eeuwenlang verliep dit disciplineren in West-Europa via een (bijna) alles en iedereen overkoepelende (christelijke) moraal. In moderne samenlevingen is de repressieve macht echter nog slechts beperkt aanwezig en is er geen overkoepelende moraal meer die 'de boel bij elkaar houdt'. Immers, juist waarden als individuele vrijheid, zelfbeschikking en autonomie zijn in

dergelijke samenlevingen dominante waarden en worden beschouwd als de kern van het goede leven. Hoe komt het, zo vraagt Foucault zich af, dat dergelijke samenlevingen toch een hoge mate van stabiliteit kennen en niet voortdurend in chaos dreigen te vervallen?

Ook al is er geen overkoepelende, verbindende moraal meer, de disciplinaire macht is, zo zegt Foucault, helemaal niet verdwenen. Integendeel, zij is nog veel meer en nog veel verfijnder aanwezig dan vroeger en zij dringt door tot in de haarvaten van de samenleving. Deze disciplinerende van mensen, en daarmee de stabilisering van de maatschappelijke orde, verloopt in moderne samenlevingen echter niet meer (overwegend) via met elkaar gedeelde *morele* normen, maar (vooral) via met elkaar *gedeelde wetenschappelijke* normen over wat het goede leven inhoudt, wat een gezonde ontwikkeling is en wat verstandig en verantwoord denken en handelen is. Centraal hierin staat de autonome, vrije, zelfbeschikkende mens, 'the man of modern humanism' (Foucault, 1991, p. 141). Paradoxaal genoeg maakt juist dit idee van autonomie volgens Foucault de disciplinerende van de moderne, 'autonome' mens mogelijk.

Om binnen *deze* maatschappelijke orde adequaat te kunnen functioneren en daardoor 'mee' te kunnen 'doen' en te 'participeren' moeten mensen – in ieder geval boven een bepaald wetenschappelijk vastgesteld minimum – aan deze normen voldoen. Deze normen worden als het ware weerspiegeld in zo'n wetenschappelijk-categoriserende term als 'gebrekkige impulsregulatie', maar ook in termen als kwetsbaar, beperkt zelfredzaam, weerstand, vermijdingsgedrag, sociale angst, gebrek aan zelfinzicht, autisme, ADHD (Klaase, 2017b). De menswetenschappen die deze categorisering in de loop van de afgelopen eeuwen hebben geproduceerd, staan dan ook, aldus Foucault, ten dienste van de bestaande maatschappelijke orde met zijn ongelijke machtsverhoudingen (vgl. Rose, 1999). Al deze categorisering verwijzen naar een individueel tekort of onvermogen, naar een beperkte autonomie. Zo worden mensen, aldus Foucault, ingevoegd in de bestaande maatschappelijke orde juist door te proberen hen mede op basis van dergelijke categorisering zo goed mogelijk te helpen. Op deze manier dragen ook sociaal werkers – onbedoeld – bij aan het stabiliseren van deze orde. Daarmee dragen zij – ook onbedoeld – bij aan het bestendigen van die sociale onrechtvaardigheid waar juist hun eigen cliënten vaak de dupe van zijn.

SOCIAAL WERK EN HET STREVEN NAAR EEN MEER RECHTVAARDIGE SAMENLEVING

Aan de hand van het begrip 'gebrekkige impulsregulatie' heb ik in dit artikel aangegeven hoe sociale rechtvaardigheid op het microniveau van het sociaal werk bevorderd zou kunnen worden:

SOCIAAL WERK EN HET STREVEN NAAR EEN MEER RECHTVAARDIGE SAMENLEVING

niet door dergelijke wetenschappelijk-categoriserende termen niet meer te gebruiken, maar door daar meerduidig naar te kijken. Op deze wijze zouden sociaal werkers niet alleen op *directe* wijze bij kunnen dragen aan het verminderen van sociaal onrecht op dit microniveau, maar ook op *indirecte* wijze aan het verminderen van sociaal onrecht op maatschappelijk niveau. Daarmee zou het sociaal werk bijdragen aan het bevorderen van een meer rechtvaardige samenleving met minder maatschappelijke ongelijkheid. Zo zouden sociaal werkers op een bescheiden, maar ambitieuze wijze hun steentje kunnen bijdragen aan 'het verbeteren van de wereld', niet alleen door het helpen van mensen die zich moeilijk staande kunnen houden in de samenleving, door het signaleren van allerlei knelpunten, misstanden, tekorten, onrechtvaardigheden waar hun cliënten last van hebben, maar ook door het aan de orde stellen van mogelijk sociaal onrecht in de manier waarop zijzelf cliënten begeleiden en ondersteunen.

TOT SLOT

Hoe het verder is gegaan met Ari en de hulpverlening weet ik niet, maar ik hoop vurig dat hem daarbinnen voldoende recht is gedaan. Mocht hij daadwerkelijk veel last hebben van allerlei vormen van sociaal onrecht, uitsluiting en discriminatie en zichzelf regelmatig ervaren als een vreemdeling in zijn eigen geboorteland, dan hoop ik dat in ieder geval zijn eigen stem gehoord wordt, dat hem in het contact met de hulpverlening geen dubbel onrecht aangedaan wordt en dat het sociaal werk als maatschappelijke institutie ook in zijn geval pal staat voor sociale rechtvaardigheid.

NOOT

- 1 Zie bijvoorbeeld de recente discussie over sociaal werk en sociale rechtvaardigheid in het dossier 'Politisering sociaal werk' van het digitale tijdschrift *Sociale vraagstukken* (januari–april 2019).
- 2 Zie artikel 1 van de 'Beroepscode voor de maatschappelijk werker' (NVMW, 2010). In de 'Beroepscode voor de Sociaal Agogisch Werker' (NVMW, 2013) is een soortgelijke formulering te vinden. Hetzelfde geldt voor de 'Beroepscode voor de sociaal werker' (Sociaal werk versterkt, 2018).

REFERENTIES

Baart, A., & Carbo, C. (2013). *De zorgval. Analyse, kritiek en uitzicht*. Amsterdam: Uitgeverij Thoeris.

- Beroepscode voor de maatschappelijk werker.* (2010). Utrecht: NVMW.
- Beroepscode voor de Sociaal Agogisch Werker.* (2013). Utrecht: NVMW.
- Beroepscode voor de sociaal werker.* (2018). Utrecht: Sociaal werk versterkt.
- Driessens, Kristel, & Van Regenmortel, Tine (2006). *Bindkracht in armoede. Leefwereld en hulpverlening.* Leuven: LannooCampus.
- Ewijk, Hans van (2018, april). Kwetsbaarheid en sociale rechtvaardigheid. Hoe kan deze mens in deze context het best tot zijn of haar recht komen? *Vakblad Sociaal Werk*, 19–21.
- Foucault, M. (1991). *Discipline and punish. The birth of the prison.* Penguin Books (oorspronkelijke Franse uitgave: *Surveiller et punir: Naissance de la prison* (1975), Parijs: Gallimard).
- Hacking, I. (1999). *The social construction of what?* Cambridge, Massachusetts and London, England: Harvard University Press.
- Kal, D. (2010). *Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond.* Amsterdam: Uitgave in eigen beheer.
- Kaulingfreks, F. (2017). *Straatpolitiek. Op zoek naar nieuw engagement.* Amsterdam: Boom Uitgevers.
- Klaase, F. (2017a). *Professionele moed in het sociaal werk. Over sociale rechtvaardigheid, agogisch vakmanschap & het parèsiastisch ethos.* Delft: Uitgeverij Eburon. PDF-versie is te vinden op: http://repository.uvh.nl/uvh/bitstream/handle/11439/2923/Klaase%20Fons_Professionele%20moed%20in%20het%20sociaal%20werk.pdf?sequence=1.
- Klaase, F. (2017b, december). *Goed sociaal werk vereist een kritische benadering van wetenschap.* Opgeroepen op mei 13, 2018 van Website Sociale Vraagstukken: <https://www.socialevraagstukken.nl/goed-sociaal-werk-vereist-een-kritische-benadering-van-wetenschap/>.
- Kunneman, H. (1996). *Van theemutscultuur naar walkman-ego. Contouren van postmoderne individualiteit.* Meppel/Amsterdam: Boom.
- Nap, J. (2012). *Vragen naar goed politiewerk: belang-stellend ontwikkelen van de alledaagse praktijk. Een proeve van normatieve professionalisering.* Amsterdam: Boom/Lemma uitgevers.
- Rose, N. (1999). *Governing the soul. The shaping of the private self.* London: Free Association Books.
- Van Ewijk, H. (2010). *Maatschappelijk werk in een sociaal gevoelige tijd.* Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Verhaeghe, Paul (2012). *Identiteit.* Amsterdam: De Bezige Bij.